

GEOMETRIZOVANIE VÝZNAMU

Rozhovor s Petrom Gärdenforsom

V rámci podujatia „One week with...“ privítala Katedra filozofie Trnavskej univerzity hosťujúceho profesora Bjorna Petra Gärdenforsa z univerzity vo švédskom Lunde, ktorý na FF TU prednášal o geometrii významu a pripravovanej knihe, ktorá práve v týchto dňoch vychádza pod rovnomenným názvom vo vydavateľstve MIT Press. Prof. Bjorn Peter Gärdenfors je profesorom kognitívnej vedy, členom Kráľovskej švédskej akadémie, literatúry, dejín a staroveku, Švédskej kráľovskej akadémie vied, Akadémie Europaea (od 1999), členom Leopoldina – nemeckej akadémie pre prírodný výskum (od 2004), viceprezidentom nadácie Príroda a kultúra (od 2007), členom Výboru pre udeľovanie cien v ekonomických vedách udeľovaných na pamiatku Alfreda Nobela (od 2011), nositeľom ocenenia Gad Rausing Prize (Rausingpriset), ocenený Individuálnym grantom Švédskej nadácie pre strategický výskum v roku 1997, nositeľom ceny za interdisciplinárny výskum Academiae Regiae Scientiarum Upsaliensis (2008), držiteľom ocenenia The Hermann Lotze Prize (2012). Je jedným z najvýznamnejších švédskych a európskych filozofov súčasnosti, zaoberá sa teóriou hier (doktorát za Group Decision Theory v roku 1974), teóriou rozhodovania. Je aj jedným z najplyvnejších postáv kognitívnych vied. Jeho knihy Conceptual Spaces: The Geometry of Thought (Cambridge, Mass.: MIT Press 2000); How Homo Became Sapiens (Oxford, New York: Oxford University Press 2003); The Dynamics of Thought (Dordrecht: Springer 2005); Den meningssökande människan (Stockholm: Natur och kultur 2006) boli preložené do mnohých jazykov a v súčasnosti sa pripravuje prvý preklad jeho kľúčových štúdií do slovenského jazyka.

(A. D.)

Andrej Démuth: *Problematika poznania patrila oddávna k doménam filozofie. Ako vnímate schopnosť filozofie prispieť k porozumeniu poznania po vzniku špeciálnych vedných disciplín (ako psychológia, pedagogické vedy), a najmä po vzniku kognitívnych vied? Existujú v poznaní „čisto filozofické“ problémy? Má filozofia ešte čo povedať k problematike poznania?*

Peter Gärdenfors: Myslím, že je zavádzajúce uvažovať o poznaní ako o jednotnom pojme, napríklad analyzovať ho ako „pravdivé zdôvodnené presvedčenie“. Už len rozdiel medzi „vedením, že“ a „vedením, ako“ znamená, že existujú rôzne druhy poznania. Ďalší rozdiel, ktorý vychádza zo štúdií psychológie a kognitívnej vedy, existuje medzi explicitným a implicitným poznaním. Napríklad spolu s ďalšími filozofmi som tvrdil, že to, čo označujeme ako intuíciu, je v skutočnosti formou implicitného poznania. Existujú aj iné rozdiely medzi rôznymi druhmi poznania. Úlohou filozofie v súvislosti s týmto množstvom významov výrazu „poznanie“ je objasniť rôzne zmysly, v ktorých je tento pojem používaný a ich vzťah k iným pojmom.

A. D.: *V poslednom období sledujeme naturalizáciu epistemológie a rozvoj kognitívno-vedných skúmaní.¹ Ako vnímate vzťah filozofie a vedy a čo si myslíte o budúcnosti tohto vzťahu?*

P. G.: Opäť platí, že úlohou filozofa je vysvetliť základné pojmy a predpoklady, ktoré sa používajú v rôznych vedných disciplínach, a študovať, ako sa menia v priebehu času. V prvej polovici 20. storočia dominoval logický prístup k filozofii vedy: za teórie boli považované množiny viet, ktoré sa zväčšovali pomocou deduktívnych a induktívnych metód. Vetný prístup viedol k problémom induktívneho usudzovania (napríklad Hempelove a Goodmanove paradoxy). Reakciou bola Kuhnova teória vedeckých revolúcií. Kuhn však vniesol do vývoja teórií sociologické prvky, v dôsledku čoho sa jeho prístup z filozofického hľadiska stal menej atraktívnym. Protireakciou bol štrukturalizmus (Suppes, Sneed, Stegmüller, Moulines), ktorý namiesto množín viet používa množinovo-teoretické modely vedeckých teórií. Ani jeden z týchto troch prístupov nebol všeobecne prijatý praktizujúcimi vedcami a historikmi vedy. S Frankom Zenkerom sme nedávno navrhli, že *konceptuálne priestory* by mohli byť silnými nástrojmi na modelovanie konceptuálnych rámcov teórií a ich dynamiky. Zostáva počkať, ako sa tento prístup bude vyvíjať a ako bude prijatý vedcami a historikmi. Tento stručný historický výpočet ukazuje, že vzťah medzi filozofiou a vedou je dynamický a že pravdepodobne budeme svedkami ďalších zásadných zmien v ich vzťahu.

A. D.: *Charakteristickou črtou kognitívnych skúmaní je ich interdisciplinarita. V čom vidíte najväčšie pozitíva a negatíva interdisciplinárneho výskumu?*

P. G.: Hlavné pozitívum spočíva v tom, že nás oslobodzuje od „disciplíny“ (v normatívnom zmysle) špecifických vied a že môžeme voľne kombinovať myšlienky a metódy z rôznych oblastí. Zameriavame sa na problémy, a nie na tradičné akademické disciplíny, z ktorých pochádzajú. Hlavné negatívum spočíva v tom, že môžete skončiť ako v Babylone: kognitívni vedci pochádzajú z rôznych prostredí a majú rôzne názory na to, čo konštituuje vedeckú metódu. Je to výzva, ako sa vyhnúť tomu, aby sa nestali „všeumelcami“.

A. D.: *Na univerzite v Lunde ste založili študijný odbor kognitívna veda – ako jeden z prvých na svete (prvá obhájená dizertácia). Čo vás k tomu viedlo?*

P. G.: Švédska rada pre strategický výskum začala v roku 1988 uvažovať o vytvorení výskumného miesta pre kognitívne vedy, ktoré by podporilo švédsku aktivitu v tejto oblasti. Mal som to šťastie, že som bol na toto miesto menovaný a okamžite som naplánoval doktorandské vzdelávanie v oblasti kognitívnej vedy, ale šťastím bolo aj to, že Fakulta humanitných štúdií na Univerzite v Lunde túto ideu v roku 1989 prijala. Hlavným dôvodom bolo rozšírenie výskumnej činnosti v tejto oblasti.

---

¹ Návšteva prof. P. Gärdenforsa na FF TU sa uskutočnila v rámci prípravy študijného programu *Kognitívne štúdiá* v odbore *Filozofia* na FF TU.

A. D.: *Vo vašej práci možno vnímať ideové a metodologické pozadie teórie rozhodovania. V čom vidíte jej najväčšie pozitíva, pokiaľ ide o filozofické skúmanie?*

P. G.: Teória rozhodovania je pre filozofov kľúčová, pretože sa v nej nerozlučne spájajú hodnoty (preferencie a presvedčenia). Toto spojenie môže byť modelované presnými metódami určenými rôznym druhom problémov rozhodovania. Táto oblasť je preto základným skúšobným priestorom pre mnoho filozofických teórií v oblasti etiky, epistemológie a uvažovania.

A. D.: *Vo svojich knihách skúmate rôzne aspekty a elementy mysle. Ktoré oblasti výskumu mysle považujete v súčasnosti za najprínosnejšie a prečo?*

P. G.: Nedávno sa dostala do pozornosti niekoľkých disciplín teória intersubjektivity (teória mysle). Analýza rôznych foriem intersubjektivity, ich evolučného pôvodu a ich vývojových aspektov sú hlavnými problémami kognitívnych vied. Za posledné desaťročia boli odkryté aj rôzne druhy ilúzií súvisiacich s naším sebaužívaním (prehliadanie, neschopnosť vnímania zmeny, prehliadanie voľby, sloboda vôle). Kognitívne korene týchto ilúzií a ich dôsledky, pokiaľ ide o naše chápanie ľudskej mysle, zostávajú do značnej miery tým, čo ešte treba preskúmať.

A. D.: *V knihe How Homo Became Sapiens: On the evolution of thinking. (Oxford University Press 2003) analyzujete to, čo robí človeka človekom. Medzi hlavné faktory radíte plánovanie a externalizáciu vnútorného sveta. Prečo sú plánovanie, čítanie myslí iných a jazyk také dôležité z hľadiska kooperácie?*

P. G.: Zvieratá spolupracujú v mnohých ohľadoch, ale existujú formy spolupráce, ktoré sa zdajú byť jedinečne ľudské, napríklad spolupráca týkajúca sa budúcich cieľov a nepriama reciprocita (pomáhanie cudzincovi s nádejou, že niekto pomôže vám, keď budete v núdzi). Plánovanie z hľadiska budúcich potrieb, intersubjektivita a komunikácia pomocou symbolov sú nevyhnutné kognitívne predpoklady týchto foriem spolupráce.

A. D.: *Porozumenie jazyku patrí medzi dávne filozofické problémy. Vy však neskúmate len ontológiu pojmov a akvizíciu jazyka, ale najmä otázku, prečo sú naše jazykové a konceptuálne schémy také, aké sú. V čom vidíte najväčší prínos kognitívnej sémantiky?*

P. G.: Ak ovládame jazyk, poznáme veľa slov daného jazyka, jeho slovnú zásobu; a vieme, ako dať dohromady slová vhodným spôsobom – poznáme jeho syntax. Ešte dôležitejšie je to, že poznáme význam slov a to, čo znamenajú, keď ich spojíme do viet. Inými slovami, ovládame sémantiku jazyka. Ak neovládame významy slov, ktoré používame, nie je žiadny dôvod poznať syntax. Preto, pokiaľ ide o komunikáciu, sémantické poznanie je základnejšie než syntaktické. Kognitívna sémantika je pokus vytvoriť model toho, čo predstavuje sémantické poznanie.

A. D.: *Medzi vaše kľúčové myšlienky patrí idea konceptuálnych priestorov (Conceptual spaces: the geometry of thought. MIT Press 2000), ktorá mala veľký ohlas tak medzi filozofmi, ako aj medzi informatikmi. V čom vidíte jej najväčšie pozitíva, prípadne úskalia?*

P. G.: Konceptuálne priestory boli skutočne použité v množstve vedeckých oblastí. Ich najväčšou prednosťou je to, že táto teória ponúka alternatívny spôsob, ako modelovať poznanie na základe geometrických pojmov – na rozdiel od symbolických (logických) modelov a neurónových sietí. Verím, že mnohým problémovým oblastiam poskytuje idea konceptuálnych priestorov užitočné analytické nástroje. Hlavným nedostatkom je to, že v mnohých oblastiach poznania ešte nevieme o základných geometrických štruktúrach dosť na to, aby sme ich boli schopní používať systematickým spôsobom.

A. D.: *V knihe Dynamika myslenia (The Dynamics of Thought. Springer Verlag 2005) sa zamýšľate nad tým, čo je a ako vzniká význam. Tento problém je jadrom aj vašej najnovšej knihy Geometria významu (The Geometry of Meaning. MIT Press 2013). Čo je to teda význam a ako vzniká?*

P. G.: Významy stotožňujem s geometrickými štruktúrami, ktoré majú základ vo vnímaní a konaní. Modelujem ich pomocou konceptuálnych priestorov. Významy môžu byť rozšírené do viacerých abstraktných domén pomocou metaforických a metonymických transformácií. Významy neexistujú iba v hlavách jednotlivcov, ako tvrdí mnoho kognitívnych sémantikov (a čo kritizuje Hillary Putnam), ale emergujú prostredníctvom komunikačnej interakcie medzi užívateľmi jazyka.

A. D.: *Práve ste dopísali najnovšiu knihu The Geometry of Meaning. Čomu sa práve venujete a čím sa plánujete zaoberať v najbližšej budúcnosti?*

P. G.: Jedným zo zámerov je nadviazať na myšlienky v uvedenej knihe, najmä na kognitívny model udalostí. Spolu s Massimom Warglienom pracujeme na vzťahu medzi kauzalitou a udalosťami. Vraciam sa aj k mojej predchádzajúcej práci o vývoji poznania. Chcem pokračovať v skúmaní úlohy spolupráce pri vývoji komunikácie. Novou témou bude skúmanie vývoja vzdelania.

A. D.: *Ďakujem za rozhovor a tešíme sa na ďalšie inšpiratívne podnety pri vašom skúmaní poznania.*

Zhováral sa *Andrej Démuth*